

ПРАБЛЕМА ЎПАРАДКАВАННЯ І КЛАСІФІКАЦЫІ «МАЛЫХ ЖАНРАЎ» (НА МАТЭРЫЯЛЕ ВЫСЛОЎЯЎ Я. КОЛАСА)

Аўтарскае выслоўе — агульная назва для ўсіх цытат, што могуць быць эксцэпціраваны з твораў пісьменніка і набыць статус самастойнага тэксту. Выслоўе, як правіла, можа быць суаднесена з тым або іншым малым эстэтычным жанрам [6, с. 97–109], што і дае магчымасць здзяйснення іх відавой класіфікацыі. Падобная класіфікацыя не з'яўляецца самамэтай. Наадварот, яна можа раскрыць яшчэ адну грань слоўнага мастацтва Якуба Коласа, яго стылістычнае і кампазіцыйнае майстэрства, яго ўклад у нацыянальную ідыяматыку, яго філасафскую скіраванасць і чуццё слова, жанравыя магчымасці беларускай мовы і г.д.

Згодна з агульным азначэннем паняцця, жанр — гэта «гістарычна акрэслены, адносна ўстойлівы тып мастацкай формы, дзе структура пэўных фармальных прымет (архітэктанічных, вобразных, моўных) выяўляе больш-менш канкрэтны мастацкі сэнс» [8, с. 123]. Змест паняцця *жанр* увесь час змяняецца і ўскладняецца, з чым звязана «недастатковая распрацаванасць тэорыі жанру» [5, с. 107]. Гэтая прыблізнасць, адноснасць, недастатковая распрацаванасць тэорыі глыбока адбіваецца на класіфікацыйнай практыцы ў яе мастацка-літаратурнай, маўленча-жанравай і моўна-стылістычнай разнавіднасцях. Пакажам гэта на прыкладах выкарыстання жанравай тэрміналогіі ў зборніках выслоўяў і тэарэтычных працах. Ідзе пастаяннае, стаўшае ўжо традыцыйным, змешванне паняццяў і тэрмінаў, адвольнае вытлумачэнне (у тым ліку і праз прыклады) такіх катэгорый, як афарыстычнасць, трапнасць, лаканізм, вобразнасць, арыгінальнасць, дасціпнасць, яскравасць, павучальнасць, узнаўляльнасць, крылатасць, завершанасць, устойлівасць і падобных, з дапамогай якіх робяцца спробы азначыць, акрэсліць, давесці права на існаванне менавіта такога жанру, іменна гэтай, а не іншай класіфікацыі малых жанраў і г.д.

Нярэдка выслоўі проціпастаўляюцца афарызмам [8, с. 46-48, 8]: дастаткова вялікія тэксты адносяцца да афарызмаў і адначасова да выслоўяў; старажытнагрэчаскае аўтарскае выслоўе прыпісваецца да ліку сучасных прыказак; гукаперайманне залічваецца ў склад фальклорных жанраў; біблейскія фразы разглядаюцца як прыказкі і прымаўкі або як прытчы; у назвах зборнікаў побач ставяцца (і тым самым пэўным чынам размяжоўваюцца ці проціпастаўляюцца) *крылатыя словы і афарызмы, мудрыя думкі і выказванні, афарызмы і думкі, суджэнні і афарызмы, афарызмы і максімы, правілы і максімы, выказванні і афарызмы* і г.д. Здаецца, што менавіта з прычыны немагчымасці ясна акрэсліць, чым адрозніваюцца *думка — выказванне — афа-*

рызм — *выслоўе* — *прытча* — *максіма* — *прыказка* — *сентэнцыя* і г.д., сучасныя ўкладальнікі зборнікаў звяртаюцца да абагульняльных, апісальных, вобразных назваў, якія сведчаць перш за ўсё пра тое, што чытач будзе мець справу з мастацкімі творамі малых жанраў: «Розум сэрца», «Слоўнік сатаны», «Мудрасць стагоддзяў», «Жамчужыны думкі», «Чаша біблейскай мудрасці», «Народнае мудраслоўе» і пад.

Яшчэ адна магчымасць пазбегнуць класіфікацыі па жанрах — размеркаваць выслоўі ў кнізе па алфавіце. Да навуковага вырашэння праблемы такая класіфікацыя, зразумела, не набліжае.

Прычына жанравай неўпарадкаванасці выслоўяў крыецца, на нашу думку, не толькі ў анталагічнай складанасці з’явы, але і ў тым, што паняццёва-тэрміналагічная сістэма ў гэтай галіне спараджалася стыхійна: у яе складзе шмат адзінак з розных эпох і розных моў, пра што яскрава сведчыць прапанаваны адным з даследчыкаў «культурна-гістарычны зрэз крыніц» выслоўяў на маральныя тэмы. Спіс гэтых крыніц налічвае каля трыццаці пазіцый — ад старажытнаегіпецкай дыдактычнай афарыстыкі да заходне-еўрапейскай філасофіі, эстэтыкі і публіцыстыкі апошніх дзесяцігоддзяў. У гэтым спісе згадваюцца і некаторыя тэрміны — назвы жанраў, напрыклад: прыказкі, прымаўкі, анекдоты, прароцтвы, павучанні, заповеды, выслоўі, афарыстычная мудрасць, прытчы, сутры, гномы, апафегмы (апафегмы), дыятрыбы, маральныя настаўленні, сентэнцыі, маралі, адагіі, мудрыя думкі, адабы, вака, джэйхішу, максімы, развагі і інш. Узятая з розных крыніц і з розных канцэптуальных — філасофскіх, філалагічных, эстэтычных, маральных — сістэм яны, відаць, ніколі не змогуць быць зведзены ў адну — уласную — тэрміналагічную сістэму.

Аднак цікавасць да праблемы жанраў не знікае. Даследаванні вядуцца ў двух кірунках — гэта спроба пабудаваць агульную тэорыю маўленчых жанраў [гл.: [3]] як працяг агульнай тэорыі клішэ [7] і вывучэнне менавіта афарыстыкі [4], а таксама разгляд тых або іншых прыватных пытанняў падабенства і адрозненняў асобных відаў выслоўяў у беларускай мове [1, с. 297–306].

Адна з выніковых спроб высвятлення пытання аб сутнасці найбольш вядомых у славістыцы тыпаў выслоўяў зроблена ў працы Н. Т. Федарэнкі і Л.І. Сакольскай [9]. Адзначым два найбольш істотныя моманты. Першы — афарызм і яго жанравыя межы; другі — ужыванне міжнароднай афарыстычнай тэрміналогіі. Аўтары вядуць размову менавіта пра афарызм (не *выслоўе*) як вядучы, ключавы тэрмін сістэмы малых жанраў, але тут маюць значэнне самі прынцыпы тэрміналагічна-паняццёвых пошукаў.

Зыходзячы з таго, што дакладнага тэрміналагічнага значэння ў слове *афарызм* няма, аўтары спрабуюць супаставіць афарызм, з аднаго боку, з *выслоўем*; з прыказкай, крылатым словам, *эпіграмай*, *эсэ*, трапным словам, *грэгарыяй*, *парадоксам*, *каламбурам*, *байкай*, *прытчай* (і інш. жанрамі) — з другога. Яны прыходзяць да заключэння, што «гісторыя развіцця афарызма як жанра ў сусветнай літаратуры гаворыць пра старажытнае паходжанне афарызмаў, пра адзінства афарызмаў і выслоўяў» [9, с. 21]. Адзначаецца таксама

(са спасылкай на Вялікую Савецкую Энцыклапедыю і пісьменніка Л. Успенскага), што афарызм не даказвае, не аргументуе, а ўздзейнічае на розум арыгінальнай фармулёўкай думкі, бляскам нечаканага супастаўлення слоў, дасціпнага іх счаплення. Падкрэсліваецца, што слова *выслоўе* мае зборны характар і бяспрэчнае права на існаванне.

У памянёнай кнізе даецца шмат азначэнняў для розных відаў выслоўяў, а таксама ўказваецца на мноства асобных іх прымет.

Заўважым, што наўрад ці наступіць той час, калі ўсе віды выслоўяў будуць упарадкаваны накшталт табліцы хімічных элементаў. Разглядаючы праблему «тэкст у тэксце», М. М. Бахцін выдатна паказаў бясконцыя магчымасці і варыянты ўвядзення ў тэкст рамана як жанру іншых тэкстаў, у тым ліку самых розных сентэнцый і афарызмаў. Ён, у прыватнасці, піша ў працы «Слова ў рамане»: «...У романах Жан-Поля, так багатых на афарызмы, мы знойдзем *доўгую шкалу градацый* паміж гэтымі афарызмамі: ад чыста аб'ектных да наўпрост інтэнцыянальных з самымі рознымі ступенямі адлюстравання (рус.: преломления) аўтарскіх інтэнцый» [2, с. 136]. Нам уяўляецца, што ён знайшоў вельмі ўдалы выраз для абазначэння анталагічнай немагчымасці дакладна размежаваць жанры выслоўяў: *доўгая шкала градацый паміж афарызмамі*.

Ніжэй мы паспрабуем даць сінаптычны малюнак падобнай шкалы і выкарыстаць яе магчымасці для адноснай тыпалогіі выслоўяў Якуба Коласа, якая перадае гэтыя «самыя розныя ступені адлюстравання аўтарскіх інтэнцый».

На падставе аналізу значнай колькасці крыніц літаратуразнаўчага, лінгвістычнага, рытарычнага, гістарычнага характару прапануецца звод даступных аўтару тэрмінаў, якія абазначаюць розныя віды выслоўяў. Звод будзецца на алфавітным прынцыпе з прагматычнай мэтай — спраецываць на яго выслоўі Якуба Коласа, каб паказаць багацце жанраў, якімі валодаў і да якіх звяртаўся творчы геній пісьменніка. Прагматычнасць мэты прапанаванага зводу якраз і заключаецца ў тым, каб на яго грунце ахарактарызаваць «моўныя паводзіны» *таленту*, а не лінгва-рытарычнага *разліку*. Размытасць крытэрыяў вызначэння таго ці іншага жанру выслоўя не павінна прымацца пад увагу хаця б таму, што яна можа быць перафармулявана ў тэрмінах «тэорыі поля» (пóлевых структур) або тэорыі няпэўных (рус.: нечётких) мностваў: Бахцінская *шкала градацый* — гэта і ёсць прапанаваны выдатным тэарэтыкам дыскурсу прынцып пабудовы класаў моўных адзінак, які набывае (ці ўжо набыў) метадалагічнае значэнне.

Такім чынам *выслоўе* можа быць рэалізавана як:

абрэвіатура	зацемка*	перыфраза
адаба*	зачын	праклён
адагія*	зваротак	прароцтва
аднарадковік	знома*	прыгаворка
азвярызм*	зычэнне	прыказка
азначэнне	імператыў*	прымаўка
акраверш	інвектыва	прыпеўка
анекдот	каламбур	прысяганне

апафегма	канцоўка	прытча
афарызм	кпін	разважанне
байка	крылатае слова	саці*
вака*	лаціфа*	сешэнцыя
вітанне	лімэрык*	сімвал
вокліч	лічылка	скарагаворка
гарык*	лозунг	страшылка*
гнома	максіма	сутра*
грэгарыя	мініяцюра	тост
двухрадковік	міф	фацэцыя*
джэйхіцу*	мота	фларылегія*
досвед	мудраслоўе	фразеалагізм
досціп	найменне	фрашка*
дражнілка	павучанне	характарыстыка
дыялог	пажаданне	хрыя
дыятрыба*	паліндром	шарада
жарт	панегірык	эпіграма
загадка	парадокс	эпіграф
заклік	параўнанне	эпітафія
замалёўка	пародыя	эсэ
замова	пастыш	эўфемізм
запавет	Пацешка	...

У гэтым зводзе зорччай пазначаны «аўтарскія тэрміналагічныя вынаходствы» (тыпу *азварызм*, *страшылка*, *зацёмка* і пад.), якія, дарэчы, сведчаць пра неабходнасць і карыснасць пошуку тэрмінаў для новых, адметных відаў слоўнай творчасці, што нараджаюцца, і, відаць, будуць нараджацца ў мастацка-эстэтычнай практыцы; а таксама тэрміны, што маюць выразны нацыянальны характар.

Такім чынам, маўленчая практыка назапасіла мноства ўзораў выслоў. Якуб Колас выдатна валодаў большасцю існуючых маўленчых жанраў.

ЛІТАРАТУРА

1. Аксамітаў, А.С. Прыказкі і прымаўкі: тлумач. слоўн. бел. прыказак і прымавак з арх., кафедра збораў, рэдкіх выд. XIX і XX стст. / Пад рэд. Я. Янушкевіча. — 2-е выд., дапрац. — Мінск, 2002.
2. Бахтин, М.М. Вопросы литературы и эстетики. — М., 1975.
3. Дементьев, В.В. Фатические речевые жанры // Вопросы языкознания. — 1999. — № 1. — С. 37–55.
4. Іваноў, Я.Я. Афарыстыка паэмы Якуба Коласа «Новая зямля» // Каласавіны. Матэрыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 70-годдзю выхаду ў свет паэмы Якуба Коласа «Новая зямля». — Мінск, 1993. — С. 74–77.
5. Литературный энциклопедический словарь. — М., 1987.
6. Міхневіч, А.Я. Эстэтыка малых слоўных форм і нацыянальная культура // Эстетика и культура: Проблемы теории и практики. — Мінск, 2001. — С. 97–109.
7. Пермяков, Г.Л. От поговорки до сказки (Заметки по общей теории клише). — М., 1970.
8. Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах. — Мінск, 2001.
9. Федоренко, Н.Т., Сокольская Л. И. Афористика. — М., 1990.